

DİHTAHU

UBTBR 21.41.67

<https://doi.org/10.47526/3007-8598-2025.4-29>AHMET TAŞĞIN^{1*} , HAKKI TAŞĞIN² ¹*Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Alevi Bektaşî Kültürü Anabilim Dalı.**Prof. Dr., (Türkiye, Ankara), *e-mail: tasgin.ahmet@hbv.edu.tr*²*Edeb Erkan, Bilim Uzmanı. (Türkiye, Ankara) e-mail: tasginhakki@gmail.com***OSMANLI DEVLET ARŞİVİNDE AHMED YESEVİ VE YESEVİLİK: SEYYİD AHMED YESEVİ EVLADI ŞEYH ZENGİ'NİN HAC YOLCULUĞU**

Özet. Bu çalışma, Osmanlı Devlet Arşivi'nde yer alan ve Türkistan'dan gelen hacıların İstanbul'u ziyaret ettikten sonra hac yolculuklarına devam ettiklerini bildiren bir belgeyi incelemektedir. XVI. yüzyıldan itibaren Mekke ve Medine'nin idaresi Osmanlı Devleti'nin sorumluluğuna girmiştir. Bu süreçte Türkistanlı hacılar, Safevi Devleti ile Rusların bölgedeki hâkimiyeti sebebiyle geleneksel hac güzergâhlarını değiştirmiş ve yolculuklarını uzatarak İstanbul'a uğramaya başlamışlardır. İstanbul hem Osmanlı Devleti'nin başkenti olması hem de sultanın halife sıfatını taşıması nedeniyle hacılar için önemli bir durak hâline gelmiştir. Belgelerde, Ahmed Yesevi evlatlarından Şeyh Zengi'nin İstanbul'a geldiği ve gelişini padişaha bildirdiği kayıtlıdır. Şeyh Zengi'nin hac maksadıyla İstanbul'da bulunduğunu bildirmesinin ardından padişah, Şam valisine Şeyh Zengi ile ilgilenilmesi yönünde emir vermiştir. Belgede ayrıca Buhara'dan İstanbul'a gelen Türkistan hacılarının yolculuğuna değinilmekte ve bu hacılar arasında Şeyh Zengi'nin yanı sıra dervişlerinin de bulunduğu belirtilmektedir. Seyahat süresince hacıların güvenliğinin sağlanması, kendilerine zarar verilmemesi, ihtiyaçlarının karşılanması ve yolculuk boyunca kılavuzluk yapılması gibi hususlar açık şekilde ifade edilmektedir. Bu belge, Ahmed Yesevi, onun evlatları ve dervişlerinin Osmanlı devlet adamları tarafından tanındığını ve Osmanlı sınırları içerisinde himaye edilerek desteklendiklerini göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkistan, Buhara, Ahmed Yesevi, Şeyh Zengi, Osmanlı Devleti, Türkistan Hacıları.

Ахмет Ташгын¹, Хаккы Ташгын²¹*Хажы Байрам Уәли Университеті, Жоғары білім беру институты, Бекташилік мәдениеті кафедрасы, профессор, доктор. (Түркия, Анкара),**e-mail: tasgin.ahmet@hbv.edu.tr*²*Edeb Erkan, ғылыми сарапшы. (Түркия, Анкара), e-mail: tasginhakki@gmail.com***Османлы мемлекеттік архивіндегі Ахмет Ясауи және Ясауилік: Сейид Ахмет Ясауи ұрпағы Шейх Зеңгінің қажылық сапары*****Bize doğru şekilde atf yapınız:**

Ahmet Taşğın, Hakkı Taşğın. Osmanlı Devlet Arşivinde Ahmed Yesevi ve Yesevilik: Seyyid Ahmed Yesevi Evladı Şeyh Zengi'nin Hac Yolculuğu // HIKMET. – 2025. – №4 (6). – S. 5–17.

<https://doi.org/10.47526/3007-8598-2025.4-29>***Cite us correctly:**

Ahmet Taşğın, Hakkı Taşğın. Osmanlı Devlet Arşivinde Ahmed Yesevi ve Yesevilik: Seyyid Ahmed Yesevi Evladı Şeyh Zengi'nin Hac Yolculuğu // HIKMET. – 2025. – №4 (6). – S. 5–17.

<https://doi.org/10.47526/3007-8598-2025.4-29>

Мақаланың редакцияға түскен күні 22.08.2025 / қабылданған күні 24.12.2025.

Андатпа. Мақалада Османлы мемлекетінің архивінде сақталған маңызды тарихи құжат талданады. Бұл құжатта Түркістан өңірінен шыққан қажылардың Стамбұлға келіп, одан әрі Мекке мен Мәдинаға қажылық сапарын жалғастырғаны баяндалады. XVI ғасырдан бастап қасиетті қалалардың Османлы мемлекетінің билігіне өтуі Орта Азия мұсылмандарының қажылық жолына елеулі ықпал еткен. Сафауидтер мемлекеті мен Ресей империясының саяси үстемдігі салдарынан Түркістандық қажылар дәстүрлі бағытты пайдалана алмай, сапарларын ұзартып, Стамбұл арқылы өтуді әдетке айналдырған. Құжатта Ахмет Ясауидің ұрпақтарының бірі – Шейх Зеңгінің Стамбұлға келіп, Осман сұлтанына қажылық ниетін хабарлағаны айтылады. Осыдан кейін сұлтан Шам (Дамаск) уәлиіне Шейх Зеңгі мен оның қасындағыларға ерекше қамқорлық көрсету туралы бұйрық берген. Сонымен қатар, Бұхарадан шыққан Түркістан қажыларының сапары, олардың арасында Шейх Зеңгінің және оның дәруіштерінің болғаны нақты көрсетіледі. Құжатта қажылардың жол қауіпсіздігін қамтамасыз ету, оларға зиян келтірмеу үшін арнайы шаралар қабылдау, жолға қажетті жағдай жасау және жолбасшылармен қамтамасыз ету мәселелері егжей-тегжейлі жазылған. Бұл деректер Османлы мемлекетінің Түркістаннан келген қажыларға, әсіресе Ахмет Ясауи әулетіне айрықша құрметпен қарағанын дәлелдейді. Зерттеу нәтижесі Ахмет Ясауи ұрпақтары мен дәруіштерінің Османлы билік өкілдеріне жақсы таныс болғанын және олардың Османлы мемлекеті аясында саяси әрі рухани қолдауға ие болғанын көрсетеді.

Кілт сөздер: Түркістан, Бұхара, Ахмет Ясауи, Шейх Зеңгі, Османлы мемлекеті, Түркістан қажылары.

Ахмет Ташгын¹, Хаккы Ташгын²

¹ Университет Хаджи Байрам Уали, Институт высшего образования, кафедра культуры Бекташизма, профессор, доктор. (Турция, Анкара),
e-mail: tasgin.ahmet@hbv.edu.tr

²Edeb Erkan, научный специалист. (Турция, Анкара), e-mail: tasginhakki@gmail.com

Ахмед Ясави и Ясавизм в Османском государственном архиве: паломничество шейха Зеңги - потомка Сейида Ахмеда Ясави

Аннотация. Данное исследование рассматривает документ из Османского государственного архива, в котором сообщается, что паломники из Туркестана после посещения Стамбула продолжали своё паломничество. С XVI века управление Меккой и Мединой перешло под ответственность Османской империи. В этот период туркестанские паломники, из-за господства Сефевидского государства и России в регионе, изменили традиционный маршрут хаджа и, удлиняя путь, стали посещать Стамбул. Стамбул стал важной остановкой для паломников как столица Османской империи и город, где султан обладал титулом халифа. В документах зафиксировано, что один из потомков Ахмеда Йасави, Шейх Зеңги, прибыл в Стамбул и уведомил султана о своём приезде. После того как Шейх Зеңги сообщил о своём намерении совершить хадж, султан дал указание правителю Шама (Дамаска) оказать ему покровительство. В документе также описывается путешествие туркестанских паломников из Бухары в Стамбул, среди которых находились Шейх Зеңги и его дервиши. Во время путешествия чётко обозначались меры безопасности для паломников, обеспечение их потребностей, недопущение причинения им вреда и сопровождение на протяжении всего пути. Этот документ имеет важное значение, так как демонстрирует, что Ахмед Йасави, его потомки и дервиши были известны государственным деятелям Османской империи и пользовались покровительством и поддержкой в пределах Османских владений.

Ключевые слова: Туркестан, Бухара, Ахмед Ясави, шейх Зеңги, Османское государство, паломники из Туркестана.

Ahmet Taşğın¹, Hakkı Taşğın²

¹*Hacı Bayram Veli University, Graduate School of Education, Department of Bektashi Culture, Professor, Ph.D. (Turkey, Ankara),
e-mail: tasgin.ahmet@hbu.edu.tr*

²*Edeb Erkan, Scientific Specialist. (Turkey, Ankara), e-mail: tasginhakki@gmail.com*

Ahmed Yasawi and Yasawism in the Ottoman State Archives: Pilgrimage of Seyyid Ahmed Yasawi's son Sheikh Zengi

Abstract. This study is about the document in the Ottoman State Archives, which reports that pilgrims from Turkestan visited Istanbul and continued their pilgrimage with this visit. Since the 16th century, Mecca and Medina have been administered by the Ottoman Empire. Due to the domination of the Safavid State and the Russians, Turkestan pilgrims extended their traditional pilgrimage and started to visit Istanbul and the sultan of the Ottoman Empire. Sheikh Zengi, one of the sons of Ahmed Yasawi, arrived in Istanbul and informed the Sultan of his arrival. The Sultan ordered the governor of Damascus to take care of Sheikh Zengi after he reported that he was in Istanbul for the pilgrimage. In the document, the journey of Turkestan pilgrims travelling from Bukhara to Istanbul and the presence of Sheikh Zengi, one of the sons of Ahmed Yasawi, among those making this journey are recorded and it is pointed out that he was accompanied by his dervishes. It is clearly stated that precautions should be taken to prevent any harm to them during their journey, their needs should be met and they should be guided throughout their journey. The document indicates that Ahmad Yasawi, his sons and dervishes were known by the statesmen of the Ottoman Empire and that they were supported within the borders of the Ottoman Empire.

Keywords: Turkestan, Bukhara, Ahmed Yasawi, Sheikh Zengi, Ottoman Empire, Turkestan Pilgrims.

Giriş

Bu çalışma, Ahmed Yesevi'nin adının geçtiği Osmanlı Devlet Arşivi'nde belgeyi konu almaktadır. Belge, hacca giden Türkistan hacıları münasebetiyle Ahmed Yesevi ismine yer vermekte ve onun soyundan bahsetmektedir. Türkistanlı hacılar, özellikle hac güzergâhını gelişen siyasi, askeri ve harpler nedeniyle üç ana nedenden dolayı değiştirmek zorunda kalmıştır. Türkistan için hac yolunun Osmanlı Devlet sınırları içerisinde yer alan kısmı ve Hicaz bölgesi, XVI. yüzyıldan sonra Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine girmiş ve Türkistanlı hacılar zorunlu olarak bu güzergâhı kullanmıştır. Türkistanlı hacıların hac güzergâhını Osmanlı Devleti topraklarını değiştirmelerine ikinci ana neden ise XVI. yüzyılın başından itibaren yaşadıkları coğrafyayı siyasi ve idari olarak Ruslar kontrol altına almaya başlamıştır. Türkistan hac güzergâhında bir başka gelişme ise Safevi iktidarıyla birlikte hac güzergâhının kontrolü el değiştirmiştir. Bundan dolayı da Osmanlı Devlet Arşivi belgelerinde XVI. yüzyıldan itibaren Türkistanlı hacılar hakkında bilgiye rastlanmaktadır. Osmanlı Devlet Arşivi'nde yer alan ve burada ele alınan belge, Ahmed Yesevi'nin ismi ve torunlarına dair tespit edilebilen şimdilik en eski tarihli arşiv kayıdır. Osmanlı Devlet sınırları içerisinde Türkistan pirlerine ilişkin bilgi ve kaynak bu belgeyle birlikte genişletilerek ilgili literatüre eklenerek Ahmed Yesevi, evladları ve Yesevi tarikatına dikkat çekilmiştir. Yesevilik araştırmalarının geniş ve kapsamlı literatürüne bu belgeden yola çıkarak değerlendirilmesi ve arşiv kaydının bu literatüre eklenmesi, Türkistan pirleri literatürü dışında modern dönem Yesevilik araştırmalarına belge katkı sunacaktır. Çünkü bu konuda, arşiv belgelerinin kullanımı fazla veya yeterli değildir ve arşiv kaydında verilen bilgiler ışığında Ahmed Yesevi'nin torunları, beraberindeki topluluk ve Yesevi tarikatına işaret edilmesi, Yesevi temsilcilerinin kendi eliyle varlıklarını ortaya koymaktadır. Bundan dolayı da özellikle tasavvuf tarihi ve kaynakları değerlendirilirken yapılan yorum veya açıklamalara katkı sunacaktır.

Literatür Taraması

Türkistanlı hacıların Osmanlı sınırları üzerinden Hicaz'a yaptıkları yolculuk, XVI. yüzyıldan itibaren Rusların Türkistan'daki siyasi ve askeri etkinliklerini artırmalarıyla doğrudan ilişkilidir. İnalçık (1948, ss. 349-353) Rusların Astrahan Hanlığı'nı ele geçirerek Müslüman hacıların yolculuklarını kısıtlamaları ve Osmanlı Devleti'ni de tehdit eden bir güç haline gelmeleri sürecini detaylı şekilde ortaya koymaktadır. Bu dönemde Osmanlı-Rus rekabeti, özellikle Don-Volga bölgesindeki Osmanlı müdahaleleri ve Kırım Hanlığı üzerinden yürütülen askeri girişimler ile şekillenmiştir. II. Selim dönemine ait belgeler, Rus ilerleyişine karşı Osmanlı'nın verdiği tepkileri ve Türkistanlı hacıların güvenli yolculuk taleplerini belgelemektedir (Emecen, 2009; Erşahin, 1999, s. 232).

XVI. yüzyılda Türkistanlı hacılar için ikinci önemli zorluk, Safevilerin ortaya çıkışı ve bölgedeki siyasi, askeri ve dini faaliyetleridir. Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman döneminde Osmanlı-Safevi ilişkileri hem sınır güvenliği hem de hac yollarının güvenliği açısından belirleyici olmuştur (Erşahin, 1999, s. 232). Safevilerin Horasan ve Azerbaycan'daki faaliyetleri, Şeybaniler ve Osmanlılarla ilişkili olarak yeni bir siyasi ve kültürel alan oluşmasına neden olmuş; böylece Türkistan'dan başlayan hac güzergâhları alternatif yollarla şekillenmiştir.

Osmanlı Devleti'nin Hicaz yönetimini üstlenmesi, Türkistanlı hacılar için güvenli bir yolculuk imkânı yaratmıştır. Memlüklerin Osmanlı topraklarına katılmasıyla birlikte 1517'den itibaren Hicaz yolu idari ve lojistik olarak Osmanlı tarafından organize edilmiştir (Sarınay, 2019, ss. 1-18). Bu süreç, Türkistanlı hacıların İstanbul üzerinden buluşup Hicaz'a yönelmelerini sağlamış ve İstanbul, siyasi, kültürel ve dini bir kavşak hâline gelmiştir (Sıbgatullina, 2014, ss. 17-129). Bu şehirde, Türkistanlı hacılara hizmet veren hanlar, oteller ve tekkeler kurulmuş; başlıca tekkeler arasında Eğrikapı Emir Buhari, Buhara, Şeyh Murad Buhârî, Eyüp Kalenderhanesi, Kaşgari ve Özbekler Tekkesi sayılmaktadır (Yeşilot, Çelik & Varol, 2015).

Ahmed Yesevi ve Yesevilik üzerine yapılan araştırmalar, Osmanlı Devleti'nin son döneminde başlamış olup Köprülü'nün çalışmaları temel bir referans niteliğindedir. Köprülü (1918, 1978, 2006), Yesevilik ve Nakşibendilik arasındaki ilişkileri değerlendirmiş, Ahmed Yesevi'nin tasavvufi kişiliği ve Yesevi tarikatının ilk dönemlerdeki karakterini analiz etmiştir. Ancak Köprülü'nün kaynak sınırlılıkları ve Nakşibendi ağırlıklı yaklaşımı, Yesevilik ile Bektaşilik arasındaki tarihsel ve coğrafi bağlantıların tam olarak anlaşılmasını engellemiştir (Deweese, 2006, pp. VIII-XXVII; Taşgın, 2016, ss. 81-99; Taşgın & Taşgın, 2024, ss. 219-234).

Osmanlı Arşivi'nde bulunan 1568 tarihli belgeler, Ahmed Yesevi torunlarından Şeyh Zengi ve beraberindeki dervişlerin hac yolculuğu sırasında Osmanlı yönetiminden yardım taleplerini belgelendirmektedir (7 Numaralı Mühimme Defteri, 1998, ss. 379-380). Bu belgeler, Osmanlı devlet ricalinin Yesevi evlatlarından haberdar olduğunu ve onların güvenli yolculuklarının sağlanmasına önem verdiğini göstermektedir. Bu durum, Türkistanlı hacıların İstanbul üzerinden Hicaz'a ulaşmaları sürecinde Osmanlı makamlarının merkezi rolünü ortaya koymaktadır (Doğan Turay, 2021, ss. 61-80). Sonuç olarak, literatür Türkistanlı hacıların XVI. yüzyıldan itibaren İstanbul güzergâhını kullanmalarını, Osmanlı-Rus ve Osmanlı-Safevi rekabeti ile Hicaz yolu idaresi bağlamında açıklamaktadır. Ayrıca, Yesevilik ve Bektaşilik üzerine yapılan çalışmaların kaynak kısıtları ve kavramsal yaklaşımı, Türkistanlı sufilerin tasavvufi anlayışını analiz etmede mevcut araştırmalarda önemli bir boşluk bırakmaktadır. Osmanlı belgeleri ise bu eksikliğe önemli bir katkı sunmakta, hac yolculukları ile siyasi, dini ve kültürel etkileşimlerin tarihsel izlerini ortaya koymaktadır (Aköz&Amandyqqyzy. 2025, ss. 145-166).

Araştırma Yöntemi

Bu çalışmada, Türkistanlı hacıların Osmanlı topraklarını kullanarak gerçekleştirdikleri hac yolculuğu ve bu süreçte Osmanlı Devleti ile kurdukları ilişkiler, tarihî belgeler ve ilgili literatür ışığında ele alınmıştır. Araştırmada hem birincil hem de ikincil kaynaklardan yararlanılmıştır. Birincil kaynak olarak Osmanlı Devlet Arşivinde yer alan 7 Numaralı Mühimme Defteri (975–976 / 1567–1569) belgesi temel alınmıştır. Bu belge, Buhara'dan yola çıkan Ahmed Yesevi

torunlarından Şeyh Zengi ve beraberindeki dervişlerin hac yolculuğu sırasında Osmanlı Devleti'nden talep ettikleri yardım ve verilen yanıtları içermektedir. Belge, XVI. yüzyılda Türkistan'da meydana gelen siyasi ve askeri gelişmeler ile hac güzergâhının değişimi arasında doğrudan ilişki kurulmasına imkân sağlamaktadır.

İkincil kaynaklar kapsamında, Osmanlı-Rus ve Osmanlı-Safevi ilişkilerini konu alan tarihî çalışmalar, tasavvuf literatürü ve Yesevilik ile ilgili araştırmalar incelenmiştir (İnalcık, 1948; Erşahin, 1999; Sarımay, 2019; Köprülü, 1918, 1978, 2006; Ocak, 1992; Taşğın, 2016; Taşğın & Taşğın, 2024). Bu kaynaklar, Osmanlı Devleti'nin politik ve dini yapılanması, Hicaz yolunun idari yönetimi ve Türkistanlı hacıların İstanbul güzergâhındaki konaklama ve tekkelerle ilişkilerini anlamada temel oluşturmuştur.

Araştırma yöntemi olarak nitel tarihsel çözümleme benimsenmiştir. Bu çerçevede, birincil belgeler ayrıntılı olarak transkripsiyon ve içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiş, belgelerde yer alan bilgiler dönemin siyasi, dini ve kültürel bağlamıyla ilişkilendirilmiştir. Ayrıca, literatürdeki Yesevilik ve Bektaşilik tartışmaları, belgeler ve metinler arasındaki tutarlılık ve eksiklikler göz önünde bulundurularak ele alınmıştır. Böylece araştırma, yalnızca belgelerin sunduğu verileri aktarmakla kalmayıp, aynı zamanda Türkistan sufilerinin anlam dünyasını ve hac yolculuğu süreçlerini tarihsel bir perspektifle açıklamayı amaçlamaktadır. Araştırmada izlenen yöntem, özellikle kaynakların eksikliği veya geç dönem kaynaklara dayalı farazi bilgilerin varlığı dikkate alınarak, katmanlı bilgi analizine dayalı bir çerçeve oluşturmayı hedeflemiştir. Böylece Ahmed Yesevi ve torunlarının Osmanlı Devleti ile etkileşimi, hac yolculuklarının tarihsel ve mekânsal bağlamı ve İstanbul'un Türkistanlı hacılar için bir kavşak merkezi hâline gelmesi detaylı biçimde incelenmiştir.

Türkistanlı hacıların hac yolculuğu için İstanbul güzergâhını kullanmalarına XVI. yüzyıldan itibaren Rusların Türkistan'daki siyasi alanlarını genişletmeleri ve askeri faaliyetlerini artırmaları neden olmuştur. Rusların ilerleyişi Astrahan Hanlığını ele geçirip yıkmalarıyla sonuçlanmıştır. Bu tarihten itibaren Astrahan Hanlığı Müslümanlarının hac yolculuğu Rusların hâkimiyetiyle azalmaya ve takibata uğramaya başlamıştır. Rusların askeri faaliyetlerini geliştirmeleri Osmanlı Devleti'ni de tehdit eder hale gelmiştir. Fatih Sultan Mehmet döneminde Kırım Hanlığı, Osmanlı Devleti sınırlarına dâhil edilmiştir. Bu tarihten sonra Rusların siyasi ve askeri faaliyetlerinin sınır ve hedefi haline gelen Osmanlı Devleti, Rusların Kafkaslar ve Karadeniz'de hâkimiyet sağlamalarının önüne geçmek için mücadele etmiştir (İnalcık, 1948, ss. 349-353).

II. Selim'in padişahlığı dönemine ait olan belge, dönemin siyasi, askeri ve dini yeni yapılanma ve taleplerine de ışık tutmaktadır.¹ II. Selim, Rusların 1566 yılında Astrahan'ı hâkimiyetleri altına almalarından itibaren Osmanlı Devleti'ne, yaşadıkları sıkıntıları anlatan şikâyetler artmıştır. Bu şikâyetlerin oluşması ve giderek Müslümanların durumlarının daha da

¹ Osmanlı Padişahı II. Selim, 1566-1574 tarihleri arasında padişahlık yapmıştır. 30 Mayıs 1524 yılında Topkapı Sarayı'nda doğmuş ve İstanbul'da doğup saltanata geçen ilk padişah'tır. Kanuni Sultan Süleyman ve Hürrem Sultan'ın oğludur. Sarayda iki ağabeyiyle birlikte eğitim almış ve 1542 yılına kadar İstanbul'da kalmıştır. Bu tarihten itibaren sancak beyi olarak Konya'ya gönderilmiştir. Ağabeyinin vefatı ardından Manisa'ya Saruhan sancak beyi olarak gitmiştir. Diğer kardeşi Şehzade Mustafa'nın öldürülmesinin ardından küçük kardeşi Bayezit ile tahtın adayı olarak kalmış ve bu durum kardeşler arasında taht çekişmesine neden olmuştur. Bunun üzerine babaları Kanuni, Selim'i Konya'ya Bayezit'i Amasya'ya sancakbeyi olarak göndermiş ve birbirine sınır vilayetlerdeki görevlerinden uzaklaştırmıştır. Aralarındaki rekabet iki kardeşin Konya yakınlarında savaşıyla sonuçlanmış ve savaşta Bayezit yenilerek etrafıyla birlikte kaçmıştır. Selim, kardeşi Bayezit'i uzun süre takip etmiş, Bayezit'i yakalayamamış ve Safevilere sığındığını öğrenince Konya'ya geri dönmüştür. Bir süre sonra Kütahya'ya Germiyan sancakbeyi olarak görevlendirilerek tahtın tek varisi olması hasebiyle İstanbul'a yakın bir yere getirilmiştir. Babası Kanuni Sultan Süleyman'ın Sigetvar kalesi önünde vefatı ardından Eylül 1566 tarihinde tahta geçmiştir. Sekiz yıl saltanatı kalmış ve hiçbir sefere çıkmamış, vaktini yazın İstanbul'da sarayda kışın da Edirne'de geçirmiştir. Devlet yönetimi ve idari işleri Sokullu Mehmet Paşa'ya bırakmıştır. Yemen'deki kargaşa başta olmak üzere Habsburg, Safevi hanlıklarıyla görüşmeler devam etmiş savaş yapmama kararı alınarak sınır korunmuştur. Diğer yandan 1569 yılındaki Astarhan seferini takip etmiştir. Kıbrıs'a sefer düzenlemiş, Tunus alınmış ve Kıbrıs seferi nedeniyle de Endülü Müslümanlarına yardım edememiştir. Aralık 1574 yılında İstanbul'da vefat etmiştir (Emecen, 2009, ss. 414-418).

kötüleşmesinin ardından II. Selim tarafından 1569 yılında Kasım Paşa komutasında Astrahan için ordu gönderilmiştir. Osmanlı Devleti bu hamlesiyle Don-Volga bölgesine ulaşarak Rusların ilerleyişi ve güçlenmesinin önüne geçmeyi amaçlamaktadır. Fakat Osmanlı ordusunun bu girişimi büyük bir başarısızlıkla sonuçlanmış, Türkistan'daki işleri Kırım Hanlığına bırakarak geri çekilmiştir. Bu tarihten sonra Kırım Hanı, Ruslara saldırılar düzenlemiş ve Rusların gücüne zayıflatmıştır. Bu nedenle Ruslar, Osmanlı Devleti ile antlaşma yapmak kalmıştır.

Türkistan hacılarına yönelik yazışmalar, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman döneminin devamı olarak sürdürülmüştür. Türkistanlı hacılar için ikinci büyük sıkıntı, Safevi iktidarı ortaya çıkmış ve yeni politikalar uygulamıştır. Yavuz Sultan Selim, Safeviler ile yaptığı savaşta Şah İsmail'i savaş meydanında yenerek geri çekilmesini sağlamıştır. Fakat Safevilerin askeri, siyasi ve dini faaliyetleri devam etmiş ve Kanuni Sultan Süleyman zamanında Safevilerle birden fazla savaş gerçekleşmiştir. Safevilerin Anadolu, Irak ve Kafkaslara yönelik taleplerini her fırsatta savaşlarla gerçekleştirmiş olmasını Osmanlı Devleti, Anadolu ve Irak'ta durdurmuştur. Diğer yandan Safevilerin Horasan tarafındaki faaliyetleri Şeybaniler tarafından durdurulmaya çalışılmıştır. Böylece Safeviler, Horasan'da Şeybaniler, Anadolu ve Irak tarafından da Osmanlı Devleti ile savaşarak kendisi siyasi sınırlarını belirlemiş ve hatta muhkem kılmaya çalışmıştır. Türkistan, Horasan, Azerbaycan, Anadolu ve Rumeli güzergâhında yeni siyasi, dini ve kültürel bir alanın oluşması, Türkistan'dan başlayan akışı zayıflatarak güzergâhın başka taraflara kaymasına neden olmuştur. Bu durum Şeybani ve Osmanlı Devleti arasında siyasi ve askeri anlaşma yapıp müttefik olmalarıyla neticelenmiştir (Erşahin, 1999, s. 232).

Türkistanlı hacıların hac yolculuğu için Osmanlı Devleti sınırlarını kullanmaları ve bu güzergâhtan geçerken Osmanlı Devlet ricaline arz göndermelerinin nedeni ise XVI. yüzyıldan itibaren Hicaz yolu idari olarak yönetimi ve yolculuğun güvenliğini sağlayama başlamasıdır. Yavuz Sultan Selim tarafından 1517 yılında Memlûklü Devleti, Osmanlı Devlet sınırlarına dâhil edilmiştir. Bu tarihten itibaren Osmanlı Devleti ve sultanları, Hicaz'ın yönetimini, hac organizasyonunu üstlenmiş ve halifelik ile Haremeyn'in hizmetçisi unvanını da almıştır. Memlûklü Devleti dönemindeki hac organizasyonu Osmanlı Devleti tarafından da devam ettirilmiştir (Sarınay, 2019, ss. 1-18).

Türkistanlı hacıların Osmanlı Devlet sınırlarındaki güzergâhı ve İstanbul'da konaklamaları XIX. ve XX. yüzyıla yani Osmanlı Devletinin yıkılışına kadar devam etmiştir. İstanbul, Türkistanlı hacıların bulunduğu, siyasi, kültürel ve dünyadaki yeni gelişmeleri takip ettikleri bir kavşağa dönüşerek daha uzun süreli kalmalarına neden olmuştur. Böylece özel olarak Türkistanlı hacıların kendileri içi hizmet veren han ve otellerde konaklamaya başlamıştır. Bununla bağlantılı İstanbul'da Türkistanlı hacıların geldiklerinde kaldıkları ve irtibatlarını sürekli kıldıkları tekkeler de kurulmuştur (Sıbgatullina, 2014, ss. 17-129).

İstanbul'daki Türkistan tekkeleri arasında Eğrikapı Emir Buhari, Buhara, Şeyh Murad Buhârî, Eyüp Kalenderhanesi, Kaşgari ve Özbekler Tekkesi bulunmaktadır (Yeşilot & Çelik & Varol, 2015).

1. Osmanlı Devlet Arşiv Kaydında Ahmed Yesevi ve Türkistanlı Hacılar

Ahmed Yesevi ve Yesevilik araştırmaları, Osmanlı Devleti'nin son döneminde başlamıştır. Köprülü (1918), müstakil bir eserle, konuyu derinlemesine ele almış ve çalışmasından sonra da Ahmed Yesevi ve Yesevilik başlıkları, onun tartışmaya açtığı noktadan devam ettirilmiştir. Köprülü'nün Ahmed Yesevi ve Yesevilik araştırmaları merkezinde değerlendirmeler güncelliğini korumaktadır (Deweese, 2006, pp. VIII-XXVII).

Köprülü (1978, s. 212), ilk çalışması ardından Ahmed Yesevi hakkında yazdığı makalesinde kaynaklarını değerlendirerek Nakşi kaynaklarından yararlanmasının eksiklik olduğuna işaret etmiştir. Bu tespitin ardından da yeni kaynaklara yönelmemiş veya Nakşi kaynaklarının dışında mesela Yesevi kaynakları arayışına girmemiştir. Hatta kendisinden sonra da Yesevi kaynaklarına ilişkin çalışma da yapılmamıştır. Sadece Zeki Velidi Togan bazı kaynakların tanıtımını ve bulundukları koleksiyonlar hakkında bilgi vermiştir (Togan, 1953, ss. 523-529).

Esas olarak Köprülü'nün Yesevilik araştırmalarına yaptığı katkı, kaynakların değerlendirilmesi veya artırılmasının ötesinde araştırma konusunun yaklaşımını temellendirdiği teori, kavramsal çerçeve ve yöntemini belirlemiş olmasıdır. Yaptığı çalışmayla, teori, kavramsal çerçeve ve yöntemi, kaynak eserlerden derlediği bilgilerle sunarak Türklerin Müslümanlığı hakkında tanım ve değerlendirme yapmıştır. Mesela İslam tanımı, metinlere dayalı ve yararlandığı teoriye göre biçimlenmiştir.

“II. Tasavvufi hüviyeti ve tesiri: Biraz aşağıda edebi hüviyetinden bahsederken görüleceği üzere, bugün elimizde Ahmed Yesevî tarafından yazıldığı muhakkak hiçbir eser mevcut değildir. Ölümünden asırlarca sonra yazılmış muhtelif tasavvuf kitaplarında yahut menakıp mecmualarında ona isnad edilen bazı sözler, bazı hareketler, bir takım menkıbeler, Ahmed Yesevî'nin mutasavvıf şahsiyeti hakkında bize tam ve doğru bir fikir verebilmekten çok uzaktır. Esasen bu eserlerden birçoğunun orta Asya'da Nakşibendi'ye tarikatının kuruluşundan ve XV. asırda Osmanlı imparatorluğu memleketlerine yayılından sonra vücuda geldiği düşünülecek olursa bunların Ahmed Yesevî'yi tamamıyla Nakşibendi görüşüne göre tasvir ettikleri kolayca anlaşılır. Maverünnahr'ın büyük İslam merkezlerinde Sünni İran kültürünün Türk Moğol paganizmine karşı bir aksülameli mahiyetinde olan Nakşibendilik, bu kültür tesiri altındaki Türkleri de kolayca nüfuzu dairesine almak için Yesevîlikle bazı rabitalar tesisine çalışmış olmalıdır. *Türk edebiyatında ilk mutasavvıflar*'ı yazarken gerek Ahmed Yesevî'nin sūfiyane şahsiyetini, gerek Yesevî tarikatının hüviyetini tamamıyla Nakşibendi kaynaklarının gösterdiği şekilde tasvir etmişim. Hâlbuki Babaî, Haydarî ve Bektaşî ananelerinin Ahmed Yesevî hakkındaki rivayetleri, şüphesiz, tarihi hakikate daha yakındır. *İlk Mutasavvıflar*'ın neşrinden sonra Bektaşiliğin menşeleri hakkında yaptığım araştırmalar ve elde ettiğim yeni vesikalar, bana bu hususta kati bir kanaat vermiştir. Binaenaleyh burada Ahmed Yesevî'nin tasavvufi şahsiyeti ve Yesevîye tarikatının ilk asırlardaki hususi karakteri hakkında verilecek izahat, *İlk mutasavvıflar*'dakinden tamamıyla farklı olacaktır (bu farka ilk defa şu eserimde kısaca işaret etmişim: *Les Origines de l'empire ottoman*, Paris, 1935, s. 118 v.d.)”

Teori ve kavramsal çerçevenin kuşatması altında kaynakları değerlendirerek Yesevilik ve Nakşibendilik arasında bir mesafe oluşturmuştur. Bu oluşumda Köprülü, kendi zihinsel çeperini, Nakşibendilik ile aynı düzleme konumlandırmıştır. Yani Yesevilik, eski inançlar vs. karışımıyla bir İslam anlayışına sahiptir hatta Nakşi kaynakları da bunu aktarmakta ve bir yönüyle de bu konuda var olan karışımı düzeltmek için çabalamaktadır. Oysa Nakşi kaynakları, Köprülü'nün tanımladığı İslam çerçevesine uygundur ve bundan dolayı da Yesevilik eleştirisine sahiptir. Kaldı ki Köprülü, satır arasında verdiği ve tanımlamaktan da imtina ettiği “İslam” tanımı yapmaktadır ve bu tanım Yesevi ve Bektaşî ilişkisiyle Türkistan ve Horasan irfanını kenarda bırakmaktadır. Bir bakıma kaynaklar, Nakşibendi tarikatı ve tarikat mensuplarıyla ilişkilendirilip devamı getirilmemektedir. Daha belirsiz bıraktığı ve metnin her yanına yaydığı teori ve kavramları, kaynaklardan elde ettiği verilerle boğularak görünmez hale gelmektedir. Netice itibarıyla Ahmed Yesevi ve Yesevilik çalışmaları, onun teori, kavramsal çerçeve ve yorumuyla kalmış ve günümüze kadar da bu konuda bir değişiklik olmamıştır. Hacı Bektaş Veli'nin Ahmed Yesevi ile ilişkilendirilmesi, her iki sufinin kendi dönemleri ve anlam dünyalarına yönelerek izah edilememiştir. Mesela Hacı Bektaş Veli, Türkistan'dan Ahmed Yesevi yanından ayrılıp Rum diyarında tekke kurması kendisine bildirilince Rum diyarına yönelmiştir. Hacı Bektaş Veli'nin bu yolcuğu, tam anlamıyla bir hac yolculuğu ve Irak'ta Atabat ziyaretidir. Yani Hacı Bektaş Veli, kendisiyle birlikte yola çıkanlardan ayrılarak Hicaz'a yönelmiş ve bu yolculuğu da Velayetnamesinde ayrıntılarıyla aktarılmıştır (Doğan Turay, 2021, ss. 61-80).

Ahmed Yesevi ve Hacı Bektaş Veli arasındaki ilişki, kaynakların eksikliği bir yana hatta kaynakların eksikliğini dahi unutturacak yeni bir sorunla Bektaşilik hakkında tartışmaları artırmaya katkı sunmuştur. Oysa Hacı Bektaş Veli Velayetnamesi'nde Hacı Bektaş Veli ve Ahmed Yesevi arasındaki ilişki ve bağlantı, Türkistan ve Horasan sufilerinin bağlı bulundukları ortak esaslar etrafında anlatılmakta ve bazı bölümler açık bir şekilde izah edilmektedir.

Konunun güncel tartışmaların da parçası hatta tarafı olarak aktarımı, Şeriat ve Tarikat ikilisinin verdiği bilgi ve imkânlarla takdim edilmektedir. Oysa Ahmed Yesevi ve Hacı Bektaş Veli arasındaki ilişki Marifet ile aktarılmaktadır. Bu katmanlı bilgi ve temsilcilerinin arasındaki ilişki ve anlam dünyası dikkate alınmamakta ve değerlendirmeye tabi tutulmaktadır (Taşgın & Taşgın, 2024, ss. 219-234). Aynı şekilde kaynakların veya daha sonraki yıllarda tarikatların birbirleriyle ilişkilerinden dolayı Yesevilik ve Nakşibendilik çekişmesi olarak takdim edilen konunun ise Tarikat ve Marifet tartışması olduğu dikkatlerden kaçırılmaktadır. Nakşibendilik, Şeriat ve Tarikat ile “makbul” ve bir bakıma yarışmada açık ara lider kabul edilerek takdim edilirken Yesevilik, aynı başlıktaki konuları Marifet ile sunup izah etmektedir. Bu takdim ve izahın nitelik olarak farklılığı fark edilmeyerek veya kasıtlı gözden kaçırılmaktadır. Doğal olarak süreç, Yesevilik aleyhine işleyerek kamusal alandan çekilmesine veya gözlerden ırak olmasına neden olmuştur. Yesevilik tarikat olarak gündemde tutulmakta veya pratikleri Tarikat olarak görünür kılınırken Marifet ile aktarılamamaktadır. Bu gözlerden ırak ve tecrübesini tarikat olarak kaybetmesine karşın Türkistan coğrafyası kültürel ve gündelik hayatını Yesevilik ile anlatmaya ve izah etmeye devam etmektedir (Taşgın, 2016, ss. 81-99).

“Yesevilğin Anadolu’ya girişi meselesi, en iyi Fuad Köprülü tarafından açıklanmış olup bunun tafsilatı hem İlk Mutasavvıflar’da hem de “Ahmed Yesevi” maddesinde (İ.A.) mevcuttur. Burada yalnız şunu önemle belirtelim ki Fuad Köprülü’nin verdiği bilgiler, o dönemden kalma kaynaklara dayalı tahkik edilmiş bilgiler olmaktan ziyade –çünkü bu tür kaynaklar maalesef yoktur- XV. yüzyıl sonlarıyla XVI. ve XVII. yüzyıllardan alan *Velâyetnâme-i Hacı Bektaş-ı Veli, Cevâahiru’l-Ebrar, Kühnü’l-Ahbar, Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi* vb. daha geç kaynaklardaki verilere dayalı farazi nitelikte tahminlerdir. Herhalde bir kısmı gerçeğe çok yakın olan bu tahminlere göre Yesevilik Anadolu’ya, XIII. yüzyıl başlarında Karahıyatlar’la Harezmşahlar arasındaki mücadelelerin yol açtığı, hemen peşinden de Moğol istilasının sebebiyet verdiği göçlerle girdi. Göçmen Yesevi şeyh ve dervişleri, bu yeni vatanlarında zaviyelerini kurarak tarikatlarını yaymağa çalıştılar. Eski kam-ozanlarla büyük bir benzerlik gösteren bu insanlar, bu vesilesiyle, Orta Asya’dan getirdikleri, Ahmed Yesevi ile ilgili bütün sözlü geleneklerini, bugünkü Kırşehir, Yozgat, Sivas, Amasya ve Tokat mıntıklarındaki zaviyelerinde yeni müridlerine aktardılar. İşte Bektaşilik tarikatı, özellikle Kırşehir ve havalisinde faaliyet gösteren ve bir Yesevi şeyhi olan Hacı Bektaş Veli tarafından temsil edilen bu geleneklerinden doğdu, Yesevilik Maverâünnehir’de nasıl Nakşibendiliği doğurduysa, Anadolu’da da Bektaşiliği doğurdu.” (Ocak, 1992, s. 81).

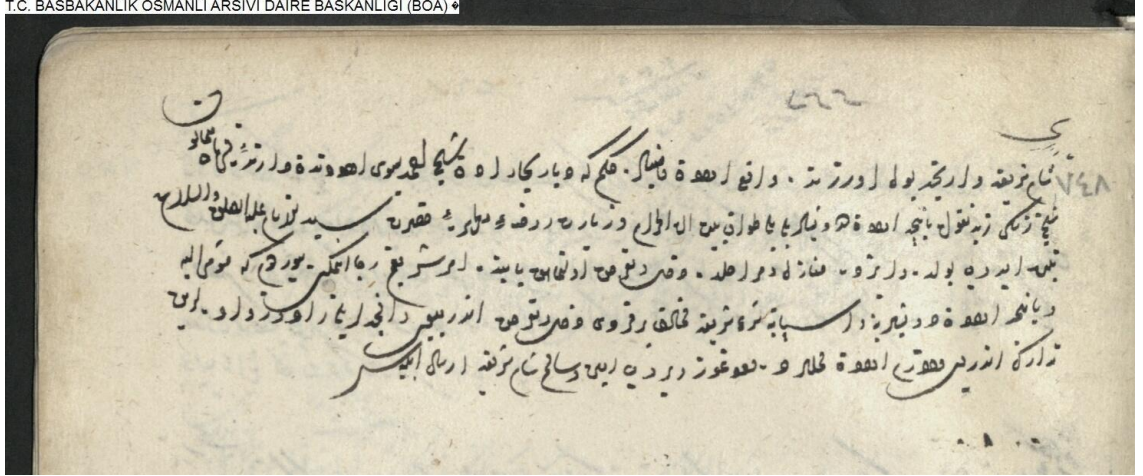
Yukarıdaki bilgilere ek olarak Yesevilik ile Anadolu’daki sufi çevrelerin ilişkisi veya Yesevilğin Anadolu’daki varlığına işaret eden kaynaklar, Osmanlı Devleti’nin siyasi sınırlarını genişlettiği ve askeri faaliyetlerini geniş bir coğrafyaya yaydığı döneme rastlamaktadır. Yukarıda isimleri sayılan kaynakların, “farazi” bilgilerinin dışında Osmanlı Devlet Arşivi’ndeki belge, bizatihi Yesevi evlatlarından, şeyh ve dervişleri olan Şeyh Zengi’den bahsetmektedir. Belge, bu tarihlerde Osmanlı Devlet ricali tarafından bilinen ve tanınan Ahmed Yesevi, evlatları, şeyhleri ve dervişlerine işaret etmektedir.

Buhara’dan yola çıkan hacılar arasında Ahmed Yesevi torunlarından Şeyh Zengi, derviş ve beraber hareket ettiği topluluğunu konu alan ve bu çalışmanın kaynağını teşkil eden belge, ilk defa Ahmed Refik (1932, s. 41) tarafından kullanılmıştır. Ahmed Refik, belgeyi “*Osmanlı Devrinde Rafizilik ve Bektaşilik 1558-1591*” adlı çalışmasına almıştır. Yesevi torunlarından bahseden ve hac yolcusu olan topluluk, Ahmed Refik tarafından “Rafizilik ve Bektaşilik” başlığı altında verilmektedir. Bu husus, Osmanlı Devleti son dönemi Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk dönemlerinde konunun hangi teori ve kavramsal çerçevede değerlendirildiğine işaret etmektedir. İşin ilginç yanı Rafizi ve Bektaşî başlığı altında değerlendirilen bu belge, Osmanlı Devleti sultanına “hac” için yardımcı olunması talebinde bulunmaktadır. Her nasılsa Osmanlı sultanı II. Selim de “Rafizi ve Bektaşî” başlığı altında değerlendirilen bu topluluk için Şam valisini görevlendirmektedir. II. Selim, bir yazıyla Buhara’dan gelen Ahmed Yesevi torunlarından Şeyh Zengi ve beraberindekilere yardımcı olunmasını ve Hicaz’a ulaşınca kadar da her türlü lojistiğin temin edilmesini talep

etmektedir. Bu belgeden ikinci olarak Köprülü (1993, s. 211), Ahmed Refik'ten alıntıyla Yesevilik ve Yesevi dervişlerinin Osmanlı Devleti ve sahasındaki varlığına işaret için kaynak olarak kullanılmaktadır.

Şekil 1

Başbakanlık Osmanlı Arşivi A. {DVNSMHM.defter no: 7, Sıra no: 748, Tarih Hicri 22.07.975 [22 Ocak 1568]

“748

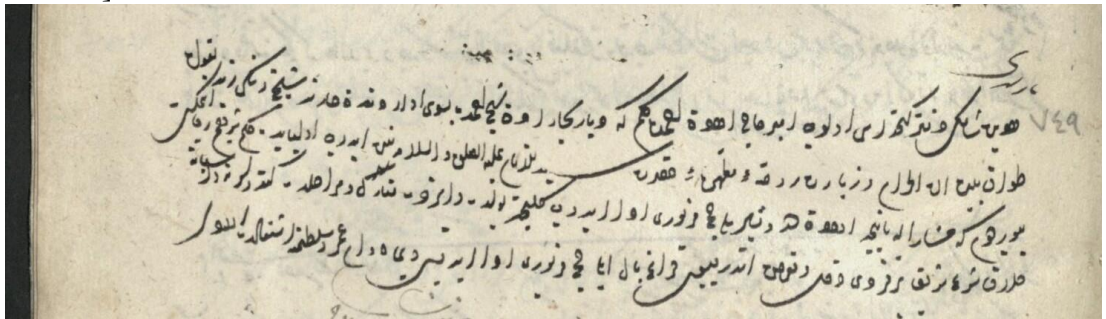
Şâm-ı Şerîfe varınca yol üzerinde vâkı' olan kâdîlara hüküm ki:

Buhara'dan Şeyh Ahmed Yesevî evlâdından Şeyh Zengî ve dervişleri hacca gideceklerinden, gidiş-gelişlerinde kendilerine gereken kolaylığın gösterilmesi. Diyâr-ı Buhârâ'dan Şeyh Ahmed-i Yesevî evlâdından dârende-i fermân-ı hümayûn Şeyh Zengî zîde takvâhü yanınca olan dervişleriyle bile tavâf-ı Beytu'llâhi'l-Harâm ve ziyâret-i (s. 379) Ravza-i Mutahhere-i Hazret-i Seyyidü'l-enâm aleyhi's-salâtü ve's-selâma niyyet idüp yolda ve izde, menâzil ü merâhilde dahl ü ta'arruz olunmamak bâbında emr-i şerîfüm recâ itmeğin buyurdum ki: Mûmâ-ileyh ve yanınca olan dervişlerine ve esbâbına şer'-ı şerîfe muhâlif bir ferdi dahl ü ta'arruz itdürmeyüp ve akçalarıyla zâd ü zevâdelerin tedârük itdürüp ve lâzım olan mahallerde kulaguz virüp emîn ü sâlim Şâm-ı Şerîfe irsâl eyleyesiz.

Yazıldı.” (7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976 / 1567–1569) Özet - Transkripsiyon – İndeks, 1998, s. 379).

Şekil 2

Başbakanlık Osmanlı Arşivi A. {DVNSMHM.defter no: 7, Sıra no: 749, Hicri 22.07.975 [22 Ocak 1568]

749

Vilâyet-i Şâm'un Defter Kethudâsı olup Emîr-i Hâcc olan Ahmed'e hüküm ki:

Bkz. hkm. 748.

Diyâr-ı Buhârâ'dan Şeyh Ahmed-i Yesevî evlâdından dârende Şeyh Zengî zîde takvâhü tavâf-ı Beytu'llâhi'l-Harâm ve ziyâret-i Ravza-i Mutahhere-i Hazret-i Seyyidü'l-enâm aleyhi's-

salâtü ve's-selâma niyyet idüp ol bâbda hükm-i şerîfüm recâ itmeğin buyurdum ki: Müşârun-ileyh yanınca olan dervîşleriyle hacc-ı mezbûrî edâ idüp gelince yolda ve izde, menâzil ü merâhilde kendülerine ve esbâbına hılâf-ı şer'-ı şerîf bir ferdi dahl ü ta'arruz itdürmeyüp ferâğ-ı bâl ile hacc-ı mezbûrî edâ idüp dâyimâ devâm-ı ömr ü saltanatuma iştiğâlde olalar.

Yazıldı.” (7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976 / 1567–1569) Özet - Transkripsiyon – İndeks, 1998, s. 380).

Ahmed Yesevi ve Yesevilik araştırmaları ve araştırmaların kaynakları arasında arşiv belgeleri yok denecek kadar azdır. Başka bir ifadeyle araştırmacılar, yakın tarihte kurulan arşivlerden yine yakın tarihli belgeler temin etmiştir. Araştırmacılar bu kadar eski tarihli bir belgeyi temin edip Ahmed Yesevi ve evlatlarına dair veriye erişememiştir. Yesevilik araştırmaları tasavvuf edebiyatı kaynaklarına ve kısmen de tarihi eserlere dayanmaktadır. Müslüman dünyasında tasavvuf ve tarikatlar ilim geleneği içerisinde Yesevilik, Bektaşilik gibi Türkistan, Horasan, Azerbaycan, Anadolu ve Rumeli sufilerinin tasavvuf anlayışı ve erkânına ilişkin bilgi bulunmamakta veya bu hususta bilgi verilmemektedir. Daha çok veya genel kavramlarla Melamilik, Kalenderilik ve Haydarilik içerisinde veya bunlarla tanımlamayı tercih etmişlerdir. Bu bağlantı ve işaretin ilmi dayanağı bulunmamakta ve Yesevilik başta olmak üzere Türkistan pirlerinin tasavvuf ve tarikatlarına ilişkin veriler birbirinden kopuk ve tutarsızlık içermektedir. Bundan dolayı Yesevilikle ilgili aynı coğrafyada bulunan tarikatlarla ilişkilendirerek veya aralarında bir rekabetin var olduğu vehmiyle konuyu diğeri üzerinden anlatmayı ve aktarmayı uygun görmekteyler. Bu muvafakat ve mutakabat, Yesevilik veya Türkistan pirleri hakkında sonu gelmez veya gelmeyecek araştırmaları yapacak araştırmacıları cezbetmekte ve etmeye de devam edecektir

Sonuç

Bu çalışmada değerlendirilen Osmanlı Devlet Arşivinde bulunan belge, Ahmed Yesevi'nin varlığı, torunları ve Şeyh Zengi isimindeki torunu, dervişleri ve etrafındakilerin hac yolculuğunu konu edinmektedir. Osmanlı padişahına İstanbul'a ulaştıklarını bildirdiklerin de Ahmed Yesevi ve Şeyh Zengi hakkında tereddüt oluşmamış ve kendilerine lazım gelen yardım sağlanmıştır. Bu da göstermektedir ki Osmanlı devlet ricali Ahmed Yesevi ve evlatlarından haberdardır.

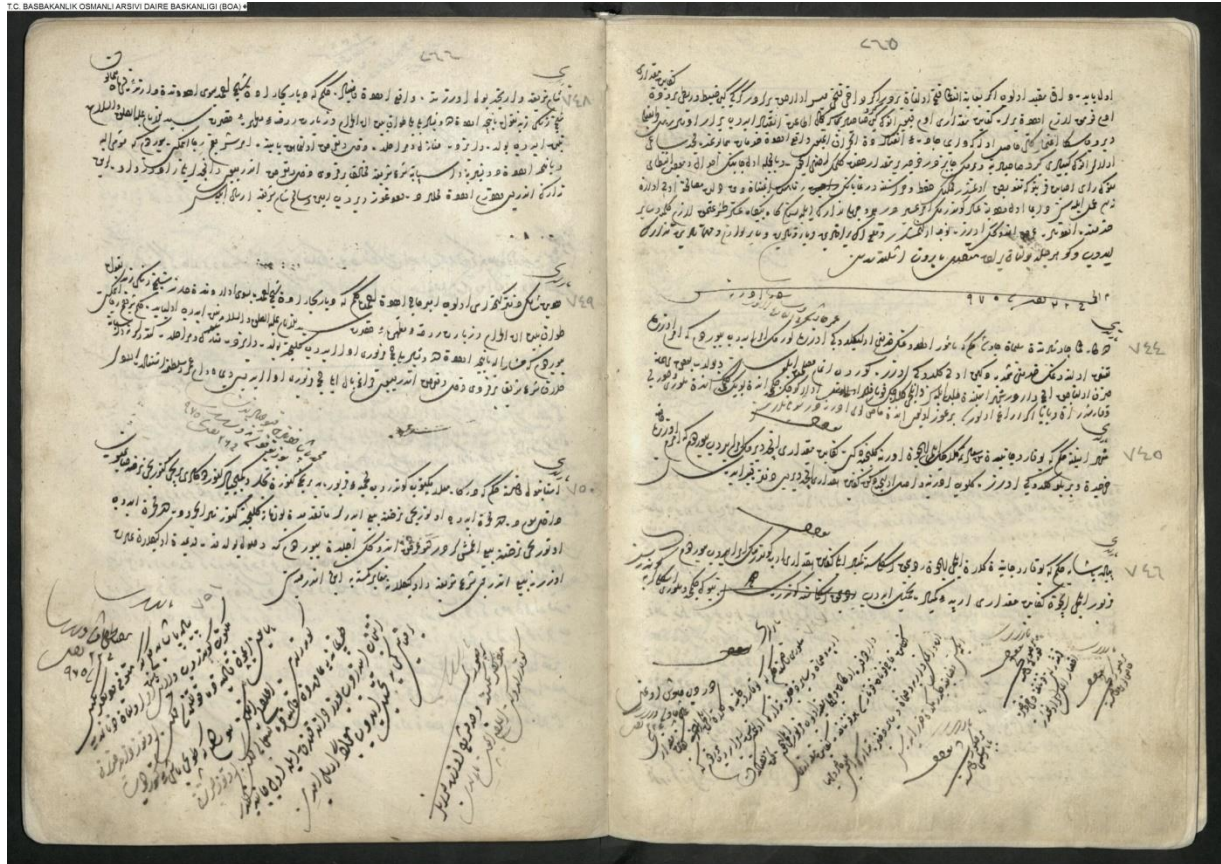
Belge, II. Selim döneminde Türkistanlı hacılardan Şeyh Zengi isimindeki Ahmed Yesevi torunlarından şeyh ve dervişlerin taleplerine verilen cevaptan ibarettir. Bir bakıma Türkistan'da meydana gelen siyasi ve askeri gelişmelerin izahına destekler mahiyetti taşımaktadır.

Türkistanlı hacılar, XVI. yüzyıldan itibaren güzergâhlarını değiştirmek zorunda kalıp yeni bir güzergâh belirlemiştir. Bu yeni güzergâh, İstanbul üzerinden planlanmış ve İstanbul, Türkistanlı hacıların Hicaz öncesinde buluşma mekânı olarak tasarlanmıştır. Yeni siyasi ve dini gelişmeler yeni güzergâhın çok hızlı gerçekleşmesi ve takip edilmesiyle neticelenmiştir. İstanbul, Türkistanlı hacıların uğrak yeri ve yoğunlaştıkları önemli bir merkez haline gelmiştir. Türkistanlı hacıların giderek faaliyetlerini yoğunlaştırdıkları ve birkaç yüzyıl sonrasında da birçok kuruluşla birlikte Türkistanlılar için tekkeler kurulmuş veya Türkistan tekkeleri yapılmıştır.

Yesevilik etrafında yürütülen çalışmalar, konuyu kendi mekân ve menziline takip etmelidirler. Böylece katmanlı aktarılan bilgi ve katmanlar arasındaki mesafenin değeri ve önemi, Türkistan sufilerinin anlam dünyasına yaklaşmayı sağlayacaktır. Türkistan pirlerinin tasavvuf anlayışları anlaşılmadan teori ve kavramsal çerçevesinin kurbanı kılınmadan ele almak mümkündür. Araştırmacıların zihin dünyaları ve kaynakları, metinlere bağlı oluşturulmakta ve metnin belirlediği veya bilginin imaj olarak inşa edilmektedir. Oysa araştırmacılar, ön kabulleriyle değil sufilerin kendi dillerinden aktardıkları hususları, bir çerçeve etrafında kendi mekânında anlama çabasına gütmeleri işlerini kolaylaştıracaktır

Ek

Başbakanlık Osmanlı Arşivi A. {DVNSMHHM.defter no: 7, Belge no: 748-749, Hicri 22.07.975 [22 Ocak 1568]}

A. {DVNSMHHM.d.00007}

KAYNAKÇA

- Aköz, A., & Amandyqqyzy, B. L. (2025). Osmanlı-Safevî İlişkileri Ve Türkistanlı Hacılar. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (115), – S. 145–166.
- Doğan Turay, E. (2021). Bir Bütünün Parçası Hacı Bektaş Veli'nin Hacılığı ve Hac Yolculuğu. A. Taşgın & E. Aksoy (Haz.), *Hacı Bektaş Veli. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kütüphaneler ve Yayımlar Dairesi Yayınları*. – S. 61–80.
- Emecen, F. (2009). "II. Selim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 36). TDV Yayınları. – S. 414–418.
- Erşahin, S. (1999). Osmanlı Devleti ve Türkistan Müslümanlarının Hac Seferleri (Çarlık Döneminden Günümüze). *Diyanet İlmi Dergi*, 35(1, Özel Sayı), – S. 231–248.
- İnalçık, H. (1948). Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569). *Belleten*, 12(46), – S. 349–402.
- Köprülü, F. (1978). "Ahmed Yesevî". *Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 1). MEB Yayınları. – S. 210–215.
- Köprülüzade, M. F. (1918). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Matbaa-i Âmire. – S. 446.
- Köprülü, M. F. (2006). *Early Mystics in Turkish Literature* (G. Leiser & R. Dankoff, Çev. ve ed.). Routledge. [Deweese, D. (2017) "Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar Hakkında Bazı Notlar", Tercüme eden: Ayşenur Aydınllı], *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt XVIII, Sayı 39-40, – S. 119-144.
- Ocak, A. Y. (1992). Anadolu Türk Halk Sûfiliğinde Ahmed-i Yesevî Geleneğinin Teşekkülü. *Milletlerarası Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri* içinde. Kültür Bakanlığı Yayınları. – S. 75–84.

- Sarınay, Y. (2019). Türkistanlı Hacıların Ziyaret Merkezi Olarak İstanbul. *Bilig – Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, (88), – S. 1–18.
- Sıbgatullina, E. (2014). *İki İmparatorluk Arasında Rusyalı Müslüman Türkler*. Doğu Kütüphanesi.
- Taşgın, A. (2016). İrfanın Anlam Kaybı ve Belirsizliği Yesevîlikte Sofra Tutmak. *Geçmişten Geleceğe Hoca Ahmed Yesevî Uluslararası Sempozyumu Bildirileri* (Cilt 1). Türk Ocağı Yayınları. – S. 81–99.
- Taşgın, H. & Taşgın, A. (2024). “Hacı Bektaş Veli Velayetname’sinin Anlam Dünyası: Hoca Ahmet Yesevi Velayetname’de”. *Reassessing The Heritage of Khoja Ahmet Yasawi*. Edited by Mahmut Erol Kılıç & Maulen Sadykbekov, IRCICA & Historical and Cultural Museum Reserve “Azret Sultan”, – S. 219–234.
- Toğan, Z. V. (1953). Yesevîliğe Dair Bazı Yeni Malumat. 60. *Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı*. – S. 523–529.
- 7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976 / 1567–1569) Özet - Transkripsiyon – İndeks. (1998). *Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları*.
- Yeşilot, O., Çelik, Y., & Varol, M. (2015). *İstanbul’daki Türkistan Tekkeleri: Ata Yurt ile Ana Yurt Arasındaki Manevi Köprüler*. Türçek Yayınları. – S. 328

REFERENCES

- Aköz, A., & Amandyqyzy, B. L. (2025). Osmanlı-Safevî İlişkileri ve Türkistanlı Hacılar. [Ottoman–Safavid Relations and Pilgrims from Turkestan]. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (115), – S. 145–166. (In Turkish).
- Doğan Turay, E. (2021). Bir Bütünün Parçası Hacı Bektaş Veli’nin Hacılığı ve Hac Yolculuğu. [A Part of a Whole: Hacı Bektaş Veli’s Pilgrimage and Hajj Journey]. A. Taşgın & E. Aksoy (Haz.), *Hacı Bektaş Veli*. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kütüphaneler ve Yayımlar Dairesi Yayınları. – S. 61–80. (In Turkish).
- Emecen, F. (2009). “II. Selim”. [Selim II]. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 36). TDV Yayınları. – S. 414–418. (In Turkish).
- Erşahin, S. (1999). Osmanlı Devleti ve Türkistan Müslümanlarının Hac Seferleri (Çarlık Döneminden Günümüze). [The Ottoman State and the Hajj Expeditions of Turkestan Muslims (From the Tsarist Period to the Present)]. *Diyanet İlmi Dergi*, 35(1, Özel Sayı), – S. 231–248. (In Turkish).
- İnalçık, H. (1948). Osmanlı–Rus Rekabetinin Menşei ve Don–Volga Kanalı Teşebbüsü (1569). [The Origins of Ottoman–Russian Rivalry and the Don–Volga Canal Initiative (1569)]. *Belleten*, 12(46), – S. 349–402. (In Turkish).
- Köprülü, F. (1978). “Ahmed Yesevî”. [Ahmad Yasawi]. *Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 1). MEB Yayınları. – S. 210–215. (In Turkish).
- Köprülüzade, M. F. (1918). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. [Early Mystics in Turkish Literature]. Matbaa-i Âmire. – S. 446. (In Turkish).
- Köprülü, M. F. (2006). *Early Mystics in Turkish Literature* (G. Leiser & R. Dankoff, Çev. ve ed.). Routledge. [Deweese, D. (2017) “Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar Hakkında Bazı Notlar”, Tercüme eden: Ayşenur Aydın], *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt XVIII, Sayı 39–40– S. 119–144. (In Turkish).
- Ocak, A. Y. (1992). Anadolu Türk Halk Sûfiliğinde Ahmed-i Yesevî Geleneğinin Teşekkülü. [The Formation of the Ahmed-i Yasawi Tradition in Anatolian Turkish Folk Sufism]. *Milletlerarası Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri* içinde. Kültür Bakanlığı Yayınları. – S. 75–84. (In Turkish).
- Sarınay, Y. (2019). Türkistanlı Hacıların Ziyaret Merkezi Olarak İstanbul. [Istanbul as a Pilgrimage Center for Pilgrims from Turkestan]. *Bilig – Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, (88), – S. 1–18. (In Turkish).
- Sıbgatullina, E. (2014). *İki İmparatorluk Arasında Rusyalı Müslüman Türkler*. [Muslim Turks of Russia Between Two Empires]. Doğu Kütüphanesi. (In Turkish).
- Taşgın, A. (2016). İrfanın Anlam Kaybı ve Belirsizliği Yesevîlikte Sofra Tutmak. [The Loss and Ambiguity of Meaning in Spiritual Wisdom: The Practice of Sofra Tutmak in Yesevism]. *Geçmişten Geleceğe Hoca Ahmed Yesevî Uluslararası Sempozyumu Bildirileri* (Cilt 1). Türk Ocağı Yayınları. – S. 81–99. (In Turkish).

Taşgın, H. & Taşgın, A. (2024). Hacı Bektaş Veli Velayetname'sinin Anlam Dünyası: Hoca Ahmet Yesevi Velayetname'de. [The Conceptual World of the Velayetname of Hacı Bektaş Veli: Khoja Ahmad Yasawi in the Velayetname]. *Reassessing The Heritage of Khoja Ahmet Yasawi*. Edited by Mahmut Erol Kılıç & Maulen Sadykbekov, IRCICA & Historical and Culturel Museum Reserve "Azret Sultan", – S. 219-234. (In Turkish).

Toğan, Z. V. (1953). Yesevîliğe Dair Bazı Yeni Malumat. [Some New Findings on Yesevism]. 60. *Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı*. – S. 523–529. (In Turkish).

7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976 / 1567–1569) Özet - Transkripsiyon – İndeks. [Register No. 7 of the Mühimme Defteri (975–976 / 1567–1569): Summary, Transcription, and Index]. (1998). *Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları*. (In Turkish).

Yeşilot, O., Çelik, Y., & Varol, M. (2015). *İstanbul'daki Türkistan Tekkeleri: Ata Yurt ile Ana Yurt Arasındaki Manevi Köprüler*. [Turkestan Lodges in Istanbul: Spiritual Bridges Between the Ancestral Homeland and the Motherland]. Türçek Yayınları. – S. 328. (In Turkish).